

Inhoud

Voorwoord 9

1 De politiek van de waardigheid 19

2 Het derde deel van de ziel 29

3 Binnen en buiten 44

4 Van waardigheid tot democratie 58

5 Revoluties van waardigheid 63

6 Expressief individualisme 73

7 Nationalisme en godsdienst 84

8 Verkeerd geadresseerd 102

9 De onzichtbare mens 110

10 De democratisering van de waardigheid 122

11 Van identiteit naar identiteiten 139

12 Wij het volk 161

13 Volksverhalen 179

14 Wat te doen? 206

Noten 231

Bibliografie 249

Register 257

Voorwoord

Dit boek zou niet geschreven zijn als Donald J. Trump in november 2016 niet tot president zou zijn gekozen. Zoals veel Amerikanen werd ik verrast door deze uitslag en maakte ik me zorgen over de implicaties ervan voor de Verenigde Staten en de rest van de wereld. Het was de tweede grote electorale verrassing van dat jaar; de eerste was toen in juni eerder dat jaar Engeland ervoor stemde om uit de Europese Unie te stappen.

Ik heb de laatste decennia veel nagedacht over de ontwikkeling van moderne politieke instellingen: hoe de staat, de rechtsorde en democratische verantwoording zijn ontstaan, hoe ze zich ontwikkelden en op elkaar inwerkten, en ten slotte, hoe ze in verval hebben kunnen raken. Ruim voor Trumps verkiezing schreef ik over het zwakker worden van Amerikaanse instellingen doordat de staat steeds meer in de greep raakte van machtige belangengroepen en vastzat in een starre structuur die niet in staat was om zichzelf te hervormen.

Trump zelf was zowel het gevolg van dat verval als iemand die eraan bijdroeg. De belofte van zijn kandidatuur was dat hij, als buitenstaander, zijn populaire mandaat zou gebruiken om het systeem te reorganiseren en weer te laten functioneren. De Amerikanen waren de patstelling van de

partijen zat en smachtten naar een sterke leider die het land weer kon verenigen en dat wat ik de ‘vetocratie’ heb genoemd kon doorbreken – het vermogen van belangengroepen om collectieve actie te belemmeren. Door een vergelijkbare opleving van het populisme was Franklin D. Roosevelt in 1932 in het Witte Huis beland en had de Amerikaanse politiek een nieuw gezicht gekregen voor de daaropvolgende twee generaties.

Het probleem met Trump was tweeledig en had zowel met zijn politiek als zijn karakter te maken. Zijn economische nationalisme zou de situatie juist voor de mensen die op hem gestemd hadden eerder verergeren dan verbeteren, terwijl zijn duidelijke voorkeur voor autoritaire sterke mannen boven democratische bondgenoten waarschijnlijk de gehele internationale orde zou ontwrichten. Wat zijn karakter betreft was het moeilijk om je iemand voor te stellen die minder geschikt was als president van de Verenigde Staten. De met groot leiderschap geassocieerde deugden – eerlijkheid, betrouwbaarheid, een helder oordeel, toewijding aan het publiek belang en een onderliggend moreel kompas – ontbraken bij hem volledig. Trump had tijdens zijn carrière voornamelijk aandacht gehad voor zijn zelfpromotie, en hij had er geen enkel probleem mee om op alle mogelijke manieren mensen of regels te omzeilen die hem iets in de weg legden.

Trump stond voor een meer algemene trend in de internationale politiek, in de richting van het zogenaamde populistisch nationalisme.¹ Populistische leiders proberen de legitimiteit als gevolg van democratische verkiezingen te gebruiken om hun macht te consolideren. Ze maken aanspraak op een directe charismatische band met ‘het volk’,

dat dikwijls wordt gedefinieerd in beperkte etnische termen waarbij grote delen van de bevolking worden uitgesloten. Ze houden niet van instellingen en proberen de controlemechanismen te ondermijnen die de persoonlijke macht van een leider in een moderne liberale democratie inperken: rechtbanken, de wetgevende macht, onafhankelijke media en een onpartijdige bureaucratie. Andere eigentijdse leiders die men tot deze categorie zou kunnen rekenen zijn Vladimir Poetin in Rusland, Recep Tayyip Erdoğan in Turkije, Viktor Orbán in Hongarije, Jaroslaw Kaczyński in Polen en Rodrigo Duterte op de Filipijnen.

De wereldwijde democratische trend die rond het midden van de jaren zeventig inzette is, in de woorden van mijn collega Larry Diamond, in een wereldwijde recessie beland.² In 1970 waren er slechts 35 electorale democratieën, een aantal dat de daaropvolgende drie decennia gestaag toenam tot het er aan het begin van de eenentwintigste eeuw bijna 120 waren. De grootste versnelling trad op van 1989 tot 1991, toen de instorting van het communisme in Oost-Europa en de voormalige Sovjet-Unie gepaard ging met een democratiseringsgolf in die hele regio. Het is een teleurstelling, zij het geen grote verrassing, dat Rusland weer op autoritaire tradities terug is gaan grijpen. Veel onverwachter was dat er vanuit de gevestigde democratieën zélf bedreigingen voor de democratie opkwamen. Hongarije was een van de eerste Oost-Europese landen waarin het communistische regime ten val werd gebracht. Toen het lid werd van zowel de NAVO als de Europese Unie, leek het zich weer bij Europa te hebben aangesloten als iets wat politicologen een ‘geconsolideerde’ liberale democratie noemden. Maar onder Orbán en zijn Fidesz-partij is Hongarije voorop gegaan in de richting

van een, in Orbáns woorden, ‘illiberale democratie’. Een nog grotere verrassing waren de verkiezingsuitslagen in Engeland en de Verenigde Staten, waarbij vóór respectievelijk Brexit en Trump werd gestemd. Dit waren de twee meest vooraanstaande democratieën, de architecten van de moderne liberale internationale orde, landen die in de jaren tachtig het voortouw namen in de ‘neoliberale’ revolutie onder Ronald Reagan en Margaret Thatcher. Maar nu leken zij zich zelf in de richting van een enger nationalisme te bewegen.

Dat brengt mij op het ontstaan van dit boek. Sinds ik medio 1989 mijn essay ‘Het einde van de geschiedenis?’ publiceerde en in 1992 *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*,³ is mij regelmatig gevraagd of gebeurtenis x mijn stelling niet ontkrachtte. x kon een coup in Peru zijn, een oorlog op de Balkan, de aanslagen van 11 september, de wereldwijde financiële crisis of, onlangs nog, de verkiezing van Donald Trump en de hierboven beschreven golf van populistisch nationalisme.

Veel van de kritiek was gebaseerd op een simpel misverstand met betrekking tot de achterliggende stelling. Ik gebruikte het woord ‘geschiedenis’ in de hegeliaans-marxistische betekenis – dat wil zeggen als het verhaal van de evolutie van menselijke instellingen over de lange termijn, die je ook *ontwikkeling* of *modernisering* zou kunnen noemen. Het woord ‘einde’ was niet bedoeld in de zin van ‘beëindiging’ maar als ‘doeleinde’ of ‘eindpunt’. Karl Marx heeft gesuggereerd dat het einde van de geschiedenis een communistische utopie zou zijn, en ik suggereerde slechts dat de versie van Hegel, waarbij de ontwikkeling uitliep op een liberale staat die aan een markteconomie was verbonden,

een aannemelijker resultaat zou zijn.⁴

Dit betekent niet dat mijn opvattingen in de loop der jaren niet veranderd zijn. Mijn meest uitgebreide herbezinning is te vinden in mijn twee boeken *De oorsprong van onze politiek* (deel 1 en 2), die samen gezien kunnen worden als een poging om *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens* te herschrijven op basis van hoe ik nu tegen de wereldpolitiek aankijk.⁵ De twee belangrijkste veranderingen in mijn denken betreffen, ten eerste, het probleem van de ontwikkeling van een moderne, onpersoonlijke staat – het probleem dat ik ‘de weg naar Denemarken’ heb genoemd – en, ten tweede, de mogelijkheid dat een moderne liberale democratie in verval raakt of achteruitgaat.

Maar mijn critici hebben nog iets over het hoofd gezien. Ze merkten niet op dat bij het oorspronkelijke essay aan het eind van de titel een vraagteken stond, en ze lazen de laatste hoofdstukken van *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens* niet, die zich concentreerden op het probleem van Nietzsches laatste mens.

Op beide plaatsen merkte ik op dat noch het nationalisme noch de godsdienst op het punt stond te verdwijnen als krachten in de wereldpolitiek, omdat, zo betoogde ik destijds, de moderne liberale democratieën het probleem van *thymos* nog niet hadden opgelost. *Thymos* is dat deel van de ziel dat hunkert naar erkenning van de waardigheid; *isothymie* is het verlangen om als gelijke gerespecteerd te worden, en *megalothymie* het verlangen om als superieur erkend te worden. Moderne liberale democratieën beloven een minimale mate van gelijk respect en realiseren dat doorgaans ook, belichaamd in individuele rechten, de rechtsorde en het stemrecht. Wat dit niet garandeert, is dat mensen

in een democratie in de praktijk als gelijken gerespecteerd zullen worden, met name leden van groepen met een geschiedenis van marginalisering. Hele landen kunnen zich miskend voelen, hetgeen de drijvende kracht is geweest achter agressief nationalisme; dat geldt ook voor gelovigen die het gevoel hebben dat hun geloof gekleineerd wordt. Isothymie zal derhalve het verlangen naar erkenning als gelijke blijven voeden, waarvan het onwaarschijnlijk is dat het ooit helemaal bevredigd zal worden.

Het andere grote probleem is megalothymie. Liberale democratieën hebben vrij goed in vrede en welvaart kunnen voorzien (zij het de laatste jaren wat minder). Deze rijke, veilige samenlevingen zijn het domein van Nietzsches laatste mens, ‘mannen zonder borst’, die hun hele leven eindeloos bevrediging als consument najagen, maar niets wezenlijks hebben, geen hogere doelen of idealen om naar te streven en waarvoor ze bereid zijn offers te brengen. Zo’n leven zal niet iedereen bevredigen. Megalothymie gedijt bij het buitengewone: grote risico’s nemen, monumentale conflicten aangaan, grootse effecten najagen, want die leiden allemaal tot jouw erkenning als superieur aan anderen. In sommige gevallen kan het leiden tot een heroïsche leider zoals een Lincoln, een Churchill of een Nelson Mandela. Maar in andere gevallen kan het leiden tot tirannen zoals Caesar, Hitler of Mao, die hun gemeenschap in een dictatuur veranderden en haar in het verderf stortten.

Omdat megalothymie historisch gezien in alle samenlevingen heeft bestaan, kan het niet overwonnen worden; het kan alleen gekanaliseerd of afgezwakt worden. De vraag die ik in het laatste hoofdstuk van *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens* stelde, was of het moderne systeem van

de liberale democratie verbonden aan een markteconomie de megalothymie voldoende uitlaatkleppen zou kunnen bieden. De Amerikaanse ‘founding fathers’ onderkenden dit probleem. In hun poging om in Noord-Amerika een republikeinse regeringsvorm te creëren waren zij zich bewust van de geschiedenis van de val van de Romeinse Republiek en maakten zij zich zorgen over het probleem van het caesarisme. Hun oplossing was het constitutionele systeem van *checks and balances* dat de macht zou spreiden en zou voorkomen dat zij zich in één leider zou concentreren. Destijds – in 1992 – suggereerde ik dat een markteconomie ook kon voorzien in uitlaatkleppen voor megalothymie. Een ondernemer kon ontzettend rijk worden en tegelijkertijd bijdragen aan de algemene welvaart. Zulke mensen konden ook meedingen in Ironman-evenementen, records vestigen voor het aantal beklommen toppen in de Himalaya of ’s werelds grootste internetbedrijf opbouwen.

In *Het einde van de geschiedenis* noemde ik Donald Trump zelfs als een voorbeeld van een ontzettend ambitieuze man wiens verlangen naar erkenning veilig was gekanaliseerd in een carrière in het bedrijfsleven (en later in de amusementsindustrie). Destijds kon ik niet vermoeden dat hij vijftintig jaar later geen genoeg zou nemen met zakelijk succes en roem, dat hij de politiek in zou gaan en tot president zou worden verkozen. Maar dat is helemaal niet in strijd met mijn algemene argumentatie over potentiële toekomstige bedreigingen van de liberale democratie en het centrale probleem van thymos in een liberale samenleving.⁶ Zulke figuren zijn er in het verleden geweest, zoals de eerdergenoemde Caesar, Hitler en Mao, wier bewind rampzalige militaire en economische gevolgen had voor hun hele sa-

menleving. Om zichzelf te promoten speelden zij in op het ressentiment van gewone mensen, die het gevoel hadden dat hun natie, godsdienst of levenswijze niet gerespecteerd werd. Megalothymie en isothymie gingen derhalve hand in hand.

In dit boek kom ik terug op thema's die ik in 1992 begon te verkennen en waarover ik sindsdien steeds heb geschreven: thymos, erkenning, waardigheid, identiteit, immigratie, nationalisme, religie en cultuur. Er is met name de Lipset Memorial-lezing over immigratie en identiteit in opgenomen die ik in 2005 gaf, alsook de lezing voor de Latsis Foundation over immigratie en identiteit, die ik in 2011 in Genève heb gehouden.⁷ Hier en daar worden in dit boek passages uit eerdere teksten min of meer herhaald. Mijn excuses als ik mezelf al te vaak lijk te herhalen, maar ik weet vrij zeker dat weinigen de tijd hebben genomen om die specifieke gedachtegang te volgen en die te zien als een samenhangende argumentatie met betrekking tot de huidige ontwikkelingen.

Het verlangen naar erkenning van je identiteit is een belangrijk concept dat veel van die huidige ontwikkelingen in de wereldpolitiek met elkaar gemeen hebben. Het beperkt zich niet tot de identiteitspolitiek zoals die op universitaire campussen wordt bestudeerd, of tot het witte nationalisme waarmee zij gepaard is gegaan, maar heeft ook betrekking op meer algemene verschijnselen zoals de opleving van ouderwets nationalisme en de gepolitiseerde islam. Een groot deel van wat als economische motivatie wordt gezien vindt, zoals ik zal betogen, feitelijk zijn oorsprong in het verlangen naar erkenning en kan daarom niet alleen bevredigd worden met economische middelen. Dit heeft directe gevolgen voor de manier waarop we het huidige populisme tegemoet zouden moeten treden.

Volgens Hegel werd de menselijke geschiedenis gedreven door een strijd om erkenning. Hij betoogde dat de enige rationele oplossing voor het verlangen naar erkenning de universele erkenning van de waardigheid van ieder mens was. Die universele erkenning is sindsdien telkens weer op de proef gesteld door andere deelvormen van erkenning op basis van nationaliteit, religie, sekte, ras, etniciteit of geslacht, of door individuen die als superieur erkend willen worden. De opkomst van de identiteitspolitiek in moderne liberale democratieën is een van de belangrijkste bedreigingen waarmee zij geconfronteerd worden, en tenzij wij weer meer universele inzichten omtrent de menselijke waardigheid kunnen ontwikkelen, zullen wij onszelf veroordelen tot voortdurende conflicten.

Ik zou graag een aantal vrienden en collega's willen bedanken voor het leveren van commentaar op dit manuscript: Sheri Berman, Gerhard Casper, Patrick Chamorel, Mark Cordover, Katherine Cramer, Larry Diamond, Bob Faulkner, Jim Fearon, David Fukuyama, Sam Gill, Anna Gryzmala-Busse, Margaret Levi, Mark Lilla, Kate McNamara, Yascha Mounk, Marc Plattner, Lee Ross, Susan Shell, Steve Stedman en Kathryn Stoner.

Ik ben in het bijzonder dank verschuldigd aan Eric Chinski, mijn redacteur bij Farrar, Straus en Giroux, die onvermoeibaar met mij aan diverse boeken heeft gewerkt. Dit boek is enorm gebaat geweest bij zijn gevoel voor logica en taal en zijn brede kennis van essentiële zaken. Ik ben ook Andrew Franklin bij Profile Books erkentelijk voor zijn steun bij dit boek en alle eerdere.

Zoals altijd ben ik mijn literair agenten, Esther Newberg